

κροῦσιν τῶν κωδῶνων τῶν ἐκκλησιῶν. Τοῦτο ἰθεωρεῖτο τότε πράγματι προνόμιον. Οὕτω καὶ εἰς τὸν κώδικα τῶν προνομιῶν τῶν κοινοτήτων τοῦ Ζαγορίου τοῦ 1831 παρατηροῦμεν τὰς αὐτὰς διατάξεις: «Ἐλευθέρως τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ τελετὰς καὶ ἀπεριορίστως ἀγέσθω, κροῦσαι καὶ κώδωνας καὶ πάντα ναὸν ἀνευ οὐδεμιᾶς διατυπώσεως ἀνακαινισάσθω»²⁵, ὅλοι δὲ σχεδὸν οἱ ἀσὴ παντιῆ, οἵτινες ἐπηκολούθουν τὴν ἰδαφικὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας τῶν Τούρκων ἀνέφερον ὡς προνόμια τὰ τῆς κροῦσεως τῶν κωδῶνων, ταφῆς κλπ. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ προνόμια κατηργήθησαν μετὰ τὴν δευτέραν εἰσβολὴν εἰς Πρέβεζαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὅτε οὗτος κατὰ τὸν Rouquieville ἔκτισε καὶ τέμενος, ἀπογορεύσας τὴν δημοσίαν λατρείαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.

IX

Ὡς προνόμιον ὄν νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐγκαταστάσεως Τούρκων εἰς τὰς προνομιοῦχους πόλεις. Τὴν ἀπαγόρευσιν αὐτὴν ἀναγράφει τὸ ἀρθρον VIII τῆς συνθήκης.

Ἀνάλογος ἀπαγόρευσις φαίνεται κρατήσασα εἰς Ἀμπελάκια, ἃν πιστεύσωμεν τὸν Beaujour²⁶.

X

Ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῶν προνομίων, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἡ Συνθήκη τοῦ 1800 διὰ τὰς Ἡπειρωτικὰς πόλεις, εἰς ἓνα καὶ μόνον ἀπέβλεπε σκοπὸν· τὴν ἀνασυγκρότησιν δηλονότι τῶν Ἡπειρωτικῶν κοινοτήτων, τὰς ὁποίας ἐξηφάνισε τῷ 1798 ὁ Ἀλῆ Πασᾶς. Τοῦτο καθίσταται περισσότερο ἐκδηλον ἐκ τῶν ἐντολῶν τοῦ Σουλτάνου πρὸς τὸν Ἀβδουλλάχ Μπέην σχετικῶς μετὰ τὴν ἐκ νέου ἐγκατάστασιν τῶν κατοίκων τῆς Πρεβέζης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων εἰς τὰς ἐστίας των.

«Μόλον τοῦτο, ἔγραφεν εἰς τὸ φερμάνιον, ἀπὸ τοῦς ρηθέντας τόπους ἐπειδὴ ἡ περιοχὴ²⁷ τῆς Πρεβέζης ἦτο ἀπ' ἀρχῆς κατοικημένη ἀπὸ δώδεκα

²⁵) Λαμπρῆς (ἐνθ. ἀν. τευχὸς 9ον, σελ. 11 καὶ 24).

²⁶) Tableau du commerce de la Grèce. à Paris 1800.

²⁷) Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ καθεστῶτος τῶν τεσσάρων Ἡπειρωτικῶν πόλεων περιλαμβάνεται καὶ ἀνάλογος πρὸς ταύτας περιοχὴ τὴν ὁποίαν ἀπήρτιζον κῶμαι τινὲς κείμεναι πέρα τῶν πόλεων τούτων (βλ. Dagu. Histoire de Venise T. VI Livre XXXVIII σελ. 44 καὶ Béllaire ἐνθ. ἀν. 200—1, διὰ τὴν ἔκτασιν τῆς περιοχῆς τῆς Πρεβέζης καὶ τοῦ Βουθρωτοῦ. Διὰ δὲ τὴν ἔκτασιν τῆς περιοχῆς τῆς Βονίτσας βλ. D'arbols καὶ Béllaire ἐνθ. ἀν. σ. 22).

Ὁ Τσοποτὸς μὴ ἔχων τοῦτο ὑπ' ὄψιν του καὶ παραλαμβάνων ἀπὸ τὸ «Ἐγχειρίδιον τοῦ ἐν ἰσχύει Ὀθωμανικοῦ Δικαίου» τοῦ Δ. Κ. Κασβίκη (Ἀθήνησι 1859) τὴν ἐν σελ. 119 ἀναγραφομένην ἀπόφασιν Τουρκικοῦ Δικαστηρίου τοῦ 1749, καθ' ἣν «ἔγραφεν ὁ ταπεινὸς ἐν Κυρίῳ τῷ Ὑψίστῳ Ὀσμάν, Διοικητῆς ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ τοῦ Βλαχωρίου μετὰ τοῦ λοιποῦ τῆς Βόνιτσας», λέγει ὅτι ἡ ἀπόφασις ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Δικαστηρίου

χιλιάδας²⁸ καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ πολέμου καὶ τῶν ταραχῶν ἔφυγον οἱ κάτοικοι καὶ δισκορπίσθησαν εἰς τὰ περίξ ἔδω καὶ ἐκεῖ, καὶ οἱ ἄλλοι τόποι ἠνωχλήθησαν καὶ αὐτοὶ ὀπωσδήποτε διὰ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ παλαιὰ εὐνομία καὶ εἰρήνη εἰς αὐτὰ τὰ ρηθέντα μέρη.... νὰ ἐπιμεληθῆς διὰ νὰ ἐλκύσῃς τοὺς Ραγιαδες ὁποῦ εἶνε σκορπισμένοι καὶ νὰ τοὺς φέρῃς εἰς τοὺς τόπους των προσέχων διὰ νὰ εἶνε φυλαγμένοι καὶ ζῶσι μὲ ἄνεσιν ὥστε ἐντὸς ὀλίγου νὰ κατοικηθῶσιν οἱ ρηθέντες τόποι καὶ νὰ εὐτυχήσουν».

Προσέτι ὁ Σουλτᾶνος διὰ νὰ μὴ γυμνοῦται ἡ γῆ τῶν κατοίκων τῆς καθιέρωσα τὸν θεσμόν τῆς ὑποχρεωτικῆς πραγματικῆς προτιμήσεως τοῦ κυρίου πρὶν ἢ ἐκποιήσῃ τὸ ἀκίνητόν του, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν κρατήσαντα καὶ ἐν Βυζαντίῳ εἰσαχθέντα διὰ τοὺς αὐτοὺς οικονομικοὺς λόγους²⁹. Κατὰ τὸ φερμάνιον ἐπειδὴ ἅμα πωλοῦν οἱ κάτοικοι τῶν τεσσά-

Βονίτης συνεπεία ἀγωγῆς Χριστιανικῶν Κοινοτήτων κατὰ τῶν οικείων Σπαχήδων. Ἡ ὡς ἀνω ἀπόφασις δὲν ἐξεδόθη ὑπὸ Δικαστηρίου ἐδρεύοντος τῷ 1749 ἐν Βονίτῃ, καθότι τότε ἡ Βόνιτσα ἦτο ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Ἑνετῶν, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Δικαστηρίου τῆς ἐπαρχίας Βλαχοχωρίου, εἰς ὃ ὑπήγετο καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς περιφερείας Βονίτης (ἐξαιρουμένης τῆς πόλεως Βονίτης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς).

²⁸) Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πρεβέζης, πλὴν τῶν ἐρευνῶν τοῦ κ. Ἀνδρεάδου εἰς τὰ οικονομικὰ τῆς Βενετοκρατίας, οὐδεμίαν ἔχομεν συστηματικὴν ἐργασίαν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν καὶ ἡ ἔλλειψις ἱστορικοῦ δοκιμίου τῆς πόλεως. Δυστυχῶς πλὴν τῆς ἱστορικῆς ἢ μᾶλλον χρονογραφικῆς περιλήψεως τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης καὶ μελέτης περὶ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς πόλεως καὶ περὶ τῆς κτίσεώς της δημοσιευθεισῶν ὑπὸ τοῦ κ. Φουρίκη εἰς τὸ Α' Τεῦχος τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ τὸ Α' Τεῦχος τοῦ 1938 τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν», οὐδεμία ἄλλη ἐρευνα ἐγένετο. Ἐνῶ διὰ τὴν Πάργαν ἔχομεν πολυτελεῖς ἐκδόσεις, αἵτινες ἐγένοντο ὑπὸ ὑψηλῶν τῆς πόλεως ἐπισκεπτῶν. Ἀτυχῶς δὲ καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Armeno carlo περὶ τῶν Ricerche statistiche intorno alla città e territorio di Prevesa, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν οὗτος, ὡς ἀναφέρει ὁ Μουστοξύδης, εἰς τὴν Ἴόνιον Ἀκαδημίαν, δὲν κατέρχθησεν παρὰ τὰς προσπάθειάς του ν' ἀνεύρη ὁ κ. Ἀνδρεάδης.

Κατὰ τὰς Αναγραφῆς τοῦ 1770 ὁ πληθυσμὸς τῆς Πρεβέζης ἀνήρχετο εἰς 1834 ψυχάς. Μετὰ 35 δὲ ἔτη ὁ μὲν St Sauveur τὸν ἀναβιβάζει εἰς 7—8000 ὁ δὲ Σηροφάνης εἰς 10000. Ἡ διαφορὰ αὕτη δικαιολογεῖται εὐκόλως ἂν σκεφθῶμεν ὅτι ἐπειδὴ αἱ τέσσαρες πόλεις αὐτοδιωκοῦντο ὑπὸ τοὺς ἑνετοὺς, ἐγένοντο τὸ κέντρον τῶν διωκομένων καὶ τυραννουμένων ὑπὸ τῶν Τούρκων. Χαρακτηριστικοὶ εἶνε δύο στίχοι τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἔπους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Ἀλβανοῦ Χ' Σεχρέτη, καθ' ὃν ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς πρώτης εἰσβολῆς τοῦ Ἀλῆ εἰς Πρέβεζαν,

Ἡ κλεφτουριά τῆς Ρούμελης ἔδω ναι μαζεμένη

Μερδονυχτα γιὰ πόλεμον αὐτοὶ ναι λυσσασμένοι.

Ὅστε ἡ Πρέβεζα ἦτο τὸ κέντρον καὶ ἀφστήριον τῶν ἀρματολῶν τῆς Ἀκαρνανίας καὶ Ἡπείρου. Τοιοῦτο δὲ κέντρον κατέστη μετὰ τὸ 1800 λόγῳ τῶν προνομίων. Τοῦτο γίνεται κατάδηλον ἀπὸ τὰς ἐνεργείας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος παρίστανε πάντοτε εἰς τὴν Κων/πολιν τὰς προνομιοῦχους πόλεις ὡς ἐστὶν ἀνταρτῶν κατὰ τοῦ πασσαλικίου του

²⁹) Βλ. Καλλιγᾶ. Ἐνοχικὸν Δίκαιον σ. 379 καὶ περὶ Δουλοπαροικίας. Διὰ λόγους φορολογικοὺς κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα παρατηροῦμεν ἐν Βυζαντίῳ τὴν ἀπογύμνωσιν τῆς γῆς ὑπὸ τῶν οἰκητόρων τῆς. Διὰ τὴν περιστολὴν τοῦ κακοῦ μεταξὺ τῶν ἄλλων μέσων, τὰ ὁποῖα ἐπενόησαν οἱ Βυζ. Αὐτοκράτορες, ἦτο καὶ ἡ ἐκ νέου καὶ ἐν μεγάλῳ μέτρῳ

ρων αὐτῶν τόπων τὰ ἀκίνητά των ξενιτεύονται διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, διὰ τοῦτο «ἂν τις λάβῃ χρεῖαν διὰ νὰ πωλήσῃ κανένα του Μοῦλκι νὰ τὸ πωλῇ μὲ τιμὴν ὅπου ἀξίζει ἢ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν τεσσάρων τόπων ἢ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Ἑπτανήσων».

Κρίνοντας τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα εἶχον αἱ ὡς ἄνω ἀναπτυχθεῖσαι διατάξεις τῆς τε Συνθήκης καὶ τοῦ φερμανίου, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ θεσπίσαντες ταύτας ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των. Τοῦτο συμπεραίνομεν 1) ἐκ τοῦ λαμπροῦ καὶ ὑποδειγματικοῦ δημοσίου βίου, τὸν ὁποῖον ἀνεπτυξαν αἱ κοινότητες ἐκεῖναι ὡς μᾶς τὸν παρέδωσαν τὰ βιβλία τῶν πράξεων τῶν ἀρχόντων μετὰ μίαν ἱστορικὴν καταστάσαν καταστροφὴν ἐν τῷ δημοσίῳ τούτῳ βίῳ τῶν κοινοτήτων διαφαίνεται ἀνωτέρα τις πνοὴ εἰς τοὺς διοικοῦντας, ἀπόλυτος σεβασμὸς πρὸς τοὺς νόμους καὶ τοὺς ἀρχοντας καὶ ἀφοσίωσις τούτων πρὸς τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν ἀποστολήν. 2) Ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις, ἂν καὶ δὲν ἔφθασεν ἴσως εἰς τὸ πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ σημεῖον, ἔβαινεν ὅμως συνεχῶς ἀξαναπόνομος, ὡς πρὸς τὴν Πρέβεζαν τοῦλάχιστον, ἀπὸ τοῦ 1800 καὶ ἐπέκεινα ⁴⁰.

Ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναγκαστικῆς πραγματικῆς προτιμήσεως ἐν τῇ ἐκποιήσει τῶν ἀκινήτων ὑπὸ τῶν κυρίων των, τῶν «ὄμοχῶρων», «ὄμοχήνων», «ὄμοτελῶν» ἢ ὅπως ἄλλως ἀποκαλοῦνται ἐν ταῖς Νεαραῖς οἱ οἰκότερες (Convecaril) τῶν μητροκομιῶν. Αἱ Νεαραὶ αὗται εἶνε ἡ II τῶν Ρωμανοῦ Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, ἡ XI τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἡ XV τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ νεωτέρου καὶ ἡ XXIX τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἀποτελοῦσι δὲ λαμπρὸν τεκμήριον περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ μετὰ τὴν περίφημον διάταξιν τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, δι' ἧς κατηγορεῖτο καὶ ἀπιστήμως ἡ δημοτικὴ διοίκησις ἐν Βυζαντίῳ, ὁμάδων δήμων ⁴¹. Ἀλλὰ περὶ τούτων θέλομεν ἐκτενῶς ἀσχοληθῆαι ἐν ἰδιαιτέρῳ ἡμῶν πραγματείας.

Ἡ προτίμησις αὕτη περιορίζουσα τὴν γενικὴν ἀρχὴν τοῦ Ρ. Δικαίου τῆς ἐλευθέρως ἐκποιήσεως πρὸς οἰονδήποτε τῶν ἀκινήτων εἶχεν εἰσαχθῆ πολὺ πρὸ τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας, φέρεται ὅμως ὡς καταργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἅμα δὲ ἐτέθη ἐκ νέου εἰς ἰσχύν, περιορίζετο μόνον ὡς πρὸς τὰς μητροκομίας καὶ δὲν ἦτο γενικὴ.

⁴⁰) Τὰς παραμονὰς τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἡ Πρέβεζα ἠρημώθη κατοίκων ὅστε ἐκ τῶν 14 λόχων τῆς ἐθνοφυλακῆς (compagnies) εἰς τὴν πόλιν ἔμειναν μόνον 200 περίπου πένητες καὶ ἐργάται. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν ἐσφάγησαν καὶ οὗτοι μετὰ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ στρατοῦ τῶν Περσεβιανῶν καὶ τῶν Γάλλων τῆς Νικοπόλεως, ξυριζόμενοι μάλιστα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Holland τὸν μύστακα καὶ τὸν κόγωνα πρὸ τῆς σφαγῆς των, καὶ τοῦτο ἵνα αἱ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς τρόπαια ἀποστέλλόμεναι κεφαλαὶ των ἐκλαμβάνονται ὡς κεφαλαὶ Γάλλων. Τῷ 1812 ὁ Holland τὸν πληθυσμὸν τῆς Πρεβέζης ὑπολογίζει εἰς 4000. Τῷ δὲ 1819 ὁ Σταγειρίτης εἰς 12000 «ὡς λέγουσι τοὺς ἐγκατοίκους αὐτῆς». Ὁ τελευταῖος μάλιστα προσθέτει ὅτι ἡ Πρέβεζα «ἔχει ἐμπόριον ἰκανὸν γεννημάτων ἐλαίου, ἐλαιῶν, δερμάτων καὶ ἄλλων».

Εἰς τὸν πληθυσμὸν τῆς Πάργας ἀπὸ τοῦ 1788 (8414 αὐτόχθονες), ὅποτε τὴν ἐπισκέφθη ὁ Πρίγκηψ Σαλβατόρ, μέχρι τοῦ 1817, ὅποτε ἔγραψε περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως ταύτης ὁ ἀντισυνταγματάρχης de Bosset πρὸς φίλον του, ὑπολογίζων τοὺς ὄλους κατοίκους εἰς 800 περίπου οἰκογενείας, παρουσιάζεται ἐλάττωσις 2072 ψυ-

⁴¹) Π. Ἀργυροπούλου, Ἡ δημοτικὴ διοίκησις ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Ἀθήναις 1859, σελ. 83.

3) Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐλειτούργησεν ἐν Πρεβέζῃ τὸ ὑπὸ τοῦ ἱερομάρτυρος Κοσμᾶ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας (πιθανῶς τὴν 8ην δεκαετηρίδα τοῦ 18ου αἰῶνος) ἰδρυθὲν σχολαρχεῖον⁴¹, καθ' ἣν στιγμὴν ὅλα σχεδὸν τὰ σχολεῖα τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἤρχισαν νὰ κλείουν⁴².

XI

Περὶ τοῦ τέλους τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος τῶν Ἡπειρωτικῶν πόλεων δὲν ἔχομεν σαφεῖς εἰδήσεις. Κατὰ τινὰς ἱστοριογραφίας ὁ Ἄλῃ Πασᾶς ἐπωφεληθεὶς τοῦ μεταξὺ Ρώσων καὶ Τούρκων ἐκραγέντος νέου πολέμου ἐζήτησε ἀπὸ τὴν Υ. Πύλην νὰ προστατεύσῃ τὰς Ὀθωμανικὰς κτήσεις καὶ ἔλαβε τὴν ἄδεια νὰ καταλάβῃ τὰς Ἡπειρωτικὰς πόλεις. Κατ' ἄλλην εἶδησιν, τὴν ὁποῖαν ὁμως μόνος ὁ Leake ἀναφέρει, τῷ 1806 ὁ Ἄλῃς ἔπεισε τοὺς ἐν Κων/πόλει νὰ ἐκχωρήσωσιν αὐτῷ τὰς προνομιοῦχους πόλεις ὡς Μουλκναμέ, ἦτοι ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ἐφ' ὄρου ζωῆς ἐπικαρπίας⁴³. Ποῖα εἶνε ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶνε τολμηρὸν ν' ἀποφανθῶμεν. Δυστυχῶς ἐλλείπουν πάντοτε τὰ δημόσια ἔγγραφα τῶν χρόνων ἐκείνων. Δὲν κρίνω δὲ ἄσκοπον ὅπως τονίσω τὴν ἀνάγκην τῆς περισυλλογῆς καὶ δημοσιεύσεως τοιούτων ἐγγράφων, ἅτινα προώρισται νὰ παραστήσουν τὸν δημόσιον βίον τῶν Ἡπειρωτικῶν κοινοτήτων καὶ δήμων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα ἀποτελεῖ τὸ λαμπρότερον τμῆμα ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

χῶν. Τὴν ἐλάττωσιν ταύτην οἱ καθηγηταὶ κ. κ. Ἀνδρεάδης καὶ Λάσκαρης, εἰδικῶς εἰς τὸ ζήτημα ἀσχοληθέντες, καίτοι δὲν εὗρισκουν πιθανήν, ἀποδέχονται οὐχ ἥττον, διακάζοντες νὰ πιστεύσουν τὸν Σαλαμπάνταν προσθέτοντα 77 οἰκογενεῖας καὶ παρατηροῦντα ὅτι ἐν Ἠπειρῷ οἱ ἀδελφοὶ ἔστω καὶ ἔγγαμοι συζῶσι μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς. Δὲν βλέπω ὅμως διατί, ἐντῷ τῷ 1788 οἱ κάτοικοι τῆς Πάργας ἦσαν 3414 αὐτόχθονες, καὶ τῷ 1800 κατὰ Σαλαμπάνταν ἦσαν 5000 πιθανάτατα ὅλοι αὐτόχθονες, διατί νὰ ἠλαττώθησαν τόσο πολὺ μέχρι τοῦ 1817 ἀφοῦ ἐμέσολάβησε καὶ διάστημα προνομιῶν (πλὴν ἂν ὁ Σαλαμπάντας δὲν ὑπελόγιζε μόνον τοὺς αὐτόχθονας) ἐπὶ Τούρκων, δὲν ὑπέκυψαν δὲ εἰς τὸν Ἄλῃ Πασᾶν τῷ 1807, ὅπως ἡ Πρέβεζα καὶ αἱ ἄλλα Ἡπειρωτικαὶ πόλεις. Ὁ Ἀραβαντινὸς ἄλλως τε τῷ 1817 ὑπολογίζει εἰς 4000 περίπου τοὺς ἀποδημήσαντας.

⁴¹) Βλ. εἰς Κ. Σάβαν, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σελ. 230 τὴν πρὸς τοὺς Πρεβεζιανούς ἐπιστολὴν τοῦ Κοσμᾶ, ἐν ἣ ὁ αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι πρὸ αὐτοῦ δὲν ὑπῆρχε σχολεῖον ἐν Πρεβέζῃ, ἐδημιούργησε δὲ αὐτὸς τοιοῦτο.

⁴²) Κούμα. Ἱστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Τόμ. 12 σελ. 557. Εἶνε ἀξία παρατηρήσεως ἐνταῦθα ἡ πληροφορία τοῦ Κούμα περὶ τῆς τότε κρατούσης δυστυχίας, ἕνεκα τῆς ὁποίας «ἀπὸ τοῦ 18 ἔτους ἤρχισαν νὰ κλείωνται τὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας καὶ ἄλλα, ἔμειναν δὲ ὀλίγο ἐφεξῆς». Ἡ πληροφορία τοῦ Κούμα συμπίπτει μὲ τὰς δημογραφικὰς εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς δίδει ὁ Bartholdy (Bruchstücke, Berlin 1805) περὶ τῆς τότε ἐν Ἀνατολῇ καταστάσεως, καθ' ἣς ὁ πληθυσμὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὰ ἔτη 1803 καὶ 1804 ἠραιώθη σημαντικῶς διὰ τὴν περισσεύουσαν δυστυχίαν.

⁴³) Leake ἐνθ. ἄνωτ. Τόμ. Γ'. σελ. 488.